

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՄԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(գիտագործնական միջազգային գիտաժողով)
Կիպրոս-Նիկոսիա
18-19 ապրիլի 2008թ.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ-2009

INTERNATIONAL ORGANIZING COMMITTEE FOR THE PREPARATION
OF THE WESTERN ARMENIAN NATIONAL CONGRESS

THE PROBLEMS
OF WESTERN ARMENIAN'S CLAIMS

COLLECTION OF CONFERENCE PAPERS

YEREVAN - 2009

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ПО ПОДГОТОВКЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СЪЕЗДА ЗАПАДНЫХ АРМЯН

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ
ПРАВОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
ЗАПАДНОГО АРМЯНСТВА

СБОРНИК НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

ЕРЕВАН – 2009

Ալեքսանդր ՄԱՆԱՍՅԱՆ

ԱՐԵՎՍՏԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԱՂԻԲԵՃԱՆԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ.
ԶՈՒԳԱՎՈՐՆԵՐ ՈՒ
ԱՌԱՋՆԱԿԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(հիմնախնդրի քաղաքական
իմաստավորման փորձ)

1 Հայության ինքնակազմակերպման առանցքային հարցերից մեկը միասնական ազգային ռազմավարական ծրագրերի շրջանակում նրա տարբեր հատվածների դերակատարությունների հստակեցումն է: Ակնհայտ է, որ Թուրքիայում, ԱՄՆ-ում, Ռուսաստանում, Արցախում և Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող մեր ազգի հատվածները պատմական օբյեկտիվ հանգամանքների բերումով հայտնվել են միմյանցից խիստ տարբեր սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական ու քաղաքակրթական միջավայրերում: Միասնական ազգային ծրագրերում նրանց ընդգրկումը, բնական է, ենթադրում է այդ առանձնահատկությունների գնահատում և հաշվառում, այն մարտահրավերների սթափ ու իրատեսական գիտակցում, որոնք նետված են հայոց տարբեր հատվածներին և այդ հիմքի վրա նրանց դերակատարությունների հստակեցում:

2. Հայ ժողովրդի երեք հատվածները՝ Արևմտյան Հայաստանի հայությունը, Նախիջևանի հայությունը և Արևելյան Անդրկովկասի հայությունը (Ջավախքի հայության հետ կապված հիմնախնդիրները պահանջում են ուրույն մոտեցում), առանձնանում են այն ընդհան-

րությամբ, որ XIX-XX դարերում իրենց պատմական հայրենիքում դարձել են թուրքական նույն ցեղասպանածին քաղաքակրթության զոհը: Խնդրի պատմական ու փաստական հիմքերի տեսակետից ակնհայտ այդ իրողությանը հակառակ՝ անհասկանալի կարծրատիպով հայոց քաղաքական գիտակցության մեջ ամրագրվել է մի պատկերացում, որով ցեղասպանությունն առավելապես, իսկ որոշ դեպքերում նաև բացառապես, կապվում է Արևմտյան Հայաստանում մարդկության դեմ կատարված հանցագործության հետ:

3. Փաստը կարող է ստանալ երկու հնարավոր բացատրություն: Հայ դատի տեսաբանները և պահանջատիրության գործը միջազգային հողի վրա առաջ տանող մեր գործիչները քաղաքական իրատեսության տեսակետից արդարացված են դիտում «խնդրի համառոտումը», նախիջևանահայության ու ադրբեջանահայության հարցերի դուրսբերումը «գործի ընդհանուր փաթեթից» և ժամանակավորապես դրանց լուծության մատնումը: Դա այն է, ինչ գործնականում արվում է մեր օրերում: Այս դիրքորոշումը, ինչքան ինձ է հայտնի, իր մանրամասների մեջ քննված և հիմնավորված չէ: Եվ եթե նման քննությունը բացահայտի, որ դա գործելու, մեղմ ասած, ամենաարդյունավետ ուղին չէ, ապա մենք կստանանք փաստի մեկ այլ բացատրություն: Եվ դա կլինի այն, որ մեր ազգային քաղաքական միտքն այսօր դեռևս չունի Հայ դատի համարժեք իմաստավորման համար պահանջվող տեսական պատրաստականություն: Դա կլինի մեր քաղաքական գիտակցության հատվածականությամբ ախտահարված լինելու փաստի դրսևորումներից մեկը:

4. Այն, որ Թուրքիայի սահմաններից դուրս գտնվող Արևելյան Հայաստանում և Արևելյան Անդրկովկասում թուրքերի իրագործած հայկական ջարդերը դուրս են թողնված «քրեական միասնական գործի փաթեթից», անկասկած, իր բացատրություններն ունի: Հայտնի է, որ Խորհրդային Միությունը տասնամյակներ շարունակ քաղաքական արգելանք էր դրել ընդհանրապես ցեղասպանության թեմայի վրա: Միայն 1960-ական թվականներին խորհրդային

գիտնականներին թույլ տրվեց խոսել Օսմանյան կայսրությունում մարդկության դեմ կատարված ոճրի մասին: Բայց Արևելյան Հայաստանում, Ադր. ԽՍՀ հովանավորությանը հանձնված հայկական Նախիջևանում և ամբողջ Արևելյան Անդրկովկասում 1918-1920թթ. կովկասյան թաթարների մասնակցությամբ նույն թուրքերի իրագործած հայերի զանգվածային ջարդերի ու էթնիկական գտումների ուսումնասիրությունն արգելված մնաց: Ընդհանրապես ընդունված չէր դրանց մասին խոսել: Արգելանքն ուներ թե քաղաքական, թե՛ գաղափարախոսական բնույթ: Հատկանշական է, որ Մեծ եղեռնի 50-ամյակի կապակցությամբ Ծիծեռնակաբերդում բացված հուշակոթողն իր հիմնման օրից մինչ օրս կրում է Օսմանյան կայսրությունում կատարված ոճիրը «ընդհանուր գործից» անջատելու (կամ ոճիրը միայն դրան հանգեցնելու) գաղափարը: Խորհրդային պայմաններում հասկանալի պատճառներով այլ կերպ չէր էլ կարող լինել: Կա դրան նպաստած մի հանգամանք ևս: Օսմանյան թուրքերի հետ մեկտեղ նախկին Ռուսական կայսրության տարածքներում հայկական ջարդերին մասնակցած կովկասյան թաթարները հետագայում անվանափոխվել, դարձել են *ադրբեջանցիներ*, ինչը հետագայում հանցագործության մասշտաբների աղավաղման և իրական պատկերի քողարկման հնարք է դարձել (այսօր մենք ինքներս նպաստում ենք Արևելյան Անդրկովկասի քանելեռնաբար գունափոխվող թուրքի այդ քաղաքականությանը, երբ նրա համար լայն շրջանառության մեջ ենք դնում *ազերի* նոր էթնոնիմը): Իրականում երեկվա կովկասյան թաթար-ադրբեջանցին կրկնակի-եռակի անվանափոխված նույն թուրքն է, որն Ադր. ԽՍՀ սահմաններում հայտնված հայկական տարածքներում նույն այդ քաղաքականությունն իրագործել է ավելի հաշվենկատ, ավելի քողարկված ու նրբին ձևերով՝ հընթացս հակափաստարկներ նախապատրաստելով մերժելու ապագա հնարավոր մեղադրանքները: Հայերի դեմ հալածանքները քողարկվում էին նրանց դեմ առաջադրվող ազգայնականության կանխապես կեղծ, բայց պաշ-

տոնապես հնչեցվող մեղադրանքներով ու պիտակավորումներով: Հայկական բնակչությանը շրջանների նկատմամբ տնտեսական խտրականության քաղաքականությունը քողարկվում էր հանրապետության զարգացման նպատակահարմարության մասին դատողություններով ու կեղծ վիճակագրությամբ: 1988-ի փետրվարին, երբ Արցախում ծածանվեց ազատագրական շարժման դրոշը, Բաքուն գործի դրեց սադրանքների մի ամբողջ զինանոց: Ահա դրանցից մի քանիսը: Ասկերանի տակ Բաքվի հատուկ ծառայությունների կողմից երկու երիտասարդ ադրբեջանցիներ սպանվեցին գործը հայերի վրա բարդելու համար: Նույն օրերին խաղաղ Ղափանից Սումգայիթ մեկնեց սադրիչ ադրբեջանցիների մի խումբ՝ Ղափանում հայերի վայրագությունների մասին ստահող լուրերով ամբոխի կրքերը բորբոքելու համար: 1992-ի փետրվարին անվտանգ ելքի համար թողնված միջանցքի վերջում, արդեն իսկ Ադրբեջանի ազգային ճակատի կողմից վերահսկվող տարածքում գնդակահարվեցին Խոջալուի բնակիչներ, իսկ հաջորդ օրը դիակները պղծվեցին ոճիրը հայերին վերագրելու համար: Այդ սադրանքները և Բաքվի տեղեկատվական ու քաղաքական հետազոտ քայլերը գալիս են հաստատելու, որ ադրբեջանցի թուրքերը «ցեղասպանության կեղտաջրից» մաքուր դուրս գալու և պատասխանատվությունից խուսափելու համար նախապես ծրագրել ու ձեռնարկել էին «ապահովագրության» անհրաժեշտ միջոցառումներ: Այսօր իսկ կարելի է արձանագրել, որ նրանց հաջողվել է հասնել ադրբեջանահայության ցեղասպանության փաստը Խոջալուով հավասարակշռելու և չեզոքացնելու առաջադրված նպատակին:

5. Մենք տանուլ ենք տալիս ԽՍՀՄ լուծարման ընթացքում էթնօքաղաքական գործընթացների շուրջ Բաքվի մեզ պարտադրած քաղաքական ու քարոզչական պատերազմը՝ ունենալով փաստերի, փաստարկների, վկայությունների ու փաստաթղթերի այնպիսի մի պաշար, որը մեզ այդ պատերազմը շահելու ակնհայտ հնարավորություն է տալիս: Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում հա-

մազգայնորեն որդեգրված հայեցակարգի չգոյությունը և դրանով պայմանավորված քարոզչական ու դիվանագիտական ճակատներում մեր անճարակությունը և անհետևողականությունը կարող է բացատրվել մեր համապատասխան ծառայությունների ոչ արհեստավարժ գործունեությամբ և այն իրողությամբ, որ դրանք չեն գիտակցում լուրջ վերլուծական կենտրոնների ստեղծման ու բարձրակարգ փորձագետների պատրաստման կարևորությունը: Մեզ այդպես էլ չհաջողվեց մշակել ու շրջանառության մեջ դնել հայերիս համար նպաստավոր այնպիսի մոտեցումներ ու բանաձևեր, որոնք ընդունելի կլինեին ԵԱՀԿ-ի համար, ում հովանու տակ այսօր ընթանում է Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը: Ավելին, մեզ համար խիստ շահեկան և միջազգային ճանաչում ստացած բազմաթիվ փաստեր ու փաստաթղթեր լռության են մատնված մեր իսկ կողմից:

6. Անկախ այն բանից՝ մենք «Հայոց ցեղասպանության գործը» միջազգային հանրությանը «միասնական փաթեթով» կներկայացնենք, թե ոչ, ինքն իր մեջ այդ գործը միասնական է, քանի որ հանցագործը նույն թուրքն է, իսկ զոհը՝ նույն հայը, քանի որ և Արևմտյան Հայաստանում, և Արևելյան Հայաստանում, և Արևելյան Անդրկովկասում թուրքը Հայոց ցեղասպանությունն իրագործել է պանթուրքիզմի նույն աշխարհաքաղաքական ծրագրի հունում: Եվ չնայած դրան, «գործի» առանձին մասեր ենթախորքում ունեն քաղաքական ու իրավական առանձնահատկություններ, որոնց հաշվառումը սկզբունքորեն կարևոր է մեր պահանջատիրության մեջ ճիշտ մարտավարության մշակման համար: Ահա այդ առանձնահատկություններից մի քանիսը:

Առաջին: Հայերն Օսմանյան Թուրքիայում եղել են կայսրության հպատակ ժողովուրդներից մեկը, այն դեպքում, երբ Ադր. ԽՍՀ հայերը եղել են խորհրդային այդ հանրապետության պետականակիր ազգերից մեկն արդեն իսկ այն հանգամանքի բերումով, որ Ադր. ԽՍՀ կազմում ունեցել են խորհրդային տիպի պետականություն լայն իրավունքներով օժտված ինքնավար մարզ, ԽՍՀՄ ազգային պետական կառուցվածքի սուբյեկտ: Ավելին, խորհրդային Ադրբեջանը ժա-

մանակին չի հիմնվել որպես տեղի թուրքերի՝ կովկասյան թաթարների հանրապետություն: 1920-ական թվականների քաղաքական ու իրավական բոլոր կարևոր փաստաթղթերում այդ հանրապետության ստեղծումը հիմնավորվում է ոչ թե հայերի ու կովկասյան թաթարների, այլ հայերի ու մուսուլմանների ինտերնացիոնալ, ոչ ազգային պետական միասնական միություն ստեղծելու անհրաժեշտությամբ:

Երկրորդ: Ի տարբերություն արևմտահայության, Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը ճանաչվել է մի քանի անգամ, այդ թվում՝ և Բաքվի կողմից (նկատի ունենք 1920թ. դեկտեմբերի 1-ի Ադրիեղկոմի Յոչակագիրը՝ Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատման կապակցությամբ): Ժամանակագրորեն վերջին անգամ այդ իրավունքը ճանաչվել է 1990թ. ապրիլի 3-ին ընդունված «Միութենական հանրապետության ԽՍՀՄ-ից դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման մասին» ԽՍՀՄ օրենքով: ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու պարագայում այդ օրենքն ինքնավար կազմավորումներին ու հավաքապրող ազգություններին արտոնում էր ինքնուրույն որոշել իրենց ազգային պետական կարգավիճակը՝ ընդհուպ մինչև անկախ պետականության հաստատումը: Այս հանգամանքը դուրս է մնացել մեր քարոզչության և դիվանագիտության տեսադաշտից: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը 1991-ին կայացել է մերօրյա Ադրբեջանի Հանրապետությանն իրավաբանորեն չպատկանող տարածքներում և այսօր էլ վերահսկում է նման տարածքներ: Դա հիմնավորվում է ոչ միայն 1991-ին ԼՂ ժողովրդի ինքնորոշման մինչ այդ մի քանի անգամ ճանաչված իրավունքի օրինական իրագործմամբ, այլև իրավական այն փաստով, որ 1991-ին Բաքուն հրաժարվել է Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից և վերականգնել առանց ճանաչված կամ փաստացի սահմաններ ձեռք բերելու պատմության թատերաբեմը լքած Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության պետականությունը: Խնդրի իրավական հիմքերն այսպիսով իրական են դարձնում Ադրբեջանի Հանրապե-

տության նկատմամբ տարածքային պահանջատիրության հարցադրումները, պայմանով, որ դրանք պատշաճորեն ապահովված լինեն քաղաքական և քարոզչական տեսակետներից:

Երրորդ: Արևելյան Անդրկովկասից զանգվածային բռնություններով դուրս մղված ադրբեջանահայությունը չի ստացել ոչ միայն քաղաքական կամ նյութական, այլև նույնիսկ բարոյական փոխհատուցում: Ադրբեջանահայությունը նախիջևանահայությունը չէ և ոչ էլ արցախահայությունը, և սա պետք է հատուկ ընդգծվի: Ադրբեջանահայությունն Արևելյան Անդրկովկասի՝ առավելապես Կուրի ծախսափնյակի ու Ապշերոնի հայությունն է, որը հսկայական ներդրում ունենալով Ադր. ԽՍՀ տնտեսության և հատկապես նավթարդյունաբերական համալիրի ստեղծման գործում, հայտնվել է փախստականության կարգավիճակում և ոչ մի փոխհատուցում մինչ օրս չի ստացել: Ի տարբերություն արևմտահայության վերապրածների՝ ադրբեջանահայությունը դեռևս ինքնակազմակերպված չէ, չունի ներկայացուցչական կառույցներ: Հատկանշական է, որ *ադրբեջանահայություն* հասկացությունը մեր քաղաքական գիտակցության մեջ միայն վերջերս հաստատված հասկացություն է: Խորհրդային տասնամյակներին և դրան հաջորդած Ղարաբաղյան շարժման տարիներին դրան փոխարինում էին լուրջ տեղանունների հետ կապված անվանումներ՝ *բաքվեցիներ*, *շամախեցիներ* և այլն: Ազգային քաղաքական գիտակցության մեջ մեր ժողովրդի այդ սովոր հատվածի հավաքական անվան բացակայությունը լավ կողմից չէ, որ բնութագրում էր այդ գիտակցությունը: Մենք ունենինք *արցախահայություն* հավաքական հասկացությունը և համապատասխան անվանումը, բայց չունեինք արցախահայությանը թվով գրեթե երկու անգամ գերազանցող, Շամախու բարբառ, Բաքվի խոսվածք ունեցող հայոց մի հատվածի անունն անգամ: 1930-ականներին, ինչպես ասում են, մի գիշերվա մեջ կովկասյան թաթարը անվանափոխվել է, «դարձել» ադրբեջանցի և մեխանիկական այդ ակտով դարձել Ադր. ԽՍՀ տիտղոսա-

կիր ազգ: Իսկ մենք շարունակել ենք ադրբեջանահայությանը ներկայացնել որպես բաքվեցիներ, նուխեցիներ, շամախեցիներ... Ղարաբաղյան շարժումից նույնիսկ երկու տասնամյակ հետո մենք այս հարցում չենք ցուցաբերում քաղաքական մտածելակերպի անհրաժեշտ ճկունություն և հետևողականություն:

Ադրբեջանահայության ինքնակազմակերպման գործն առավելապես պետական գործ է: Մեր ժողովրդի այդ հատվածը ԽՍՀՄ լուծարման տարիներին իր համար անակնկալ ու միանգամայն անպատրաստ հայտնվել է Ադր. ԽՍՀ իշխանությունների (և ոչ միայն իշխանությունների) մասնակցությամբ կազմակերպված ջարդերի փաստի առաջ: Նա թերևս եղել է մեր ժողովրդի այն հատվածը, որի գիտակցությունն ավելի շատ է ախտահարված եղել «ժողովուրդների լեռնայան բարեկամության» և «պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի» մասին կեղծ ու ապագգային գաղափարախոսությամբ: Եվ եթե գործը թողնվի ինքն իրեն, ապա տասնամյակներ են պետք, որպեսզի ադրբեջանահայությունը ինքն իրեն գտնի ու ինքնակազմակերպվի: Մեր ժողովրդի այդ հատվածն ինքնակազմակերպման իր ջանքերում օգնության կարիք ունի, որը չի կարելի հետաձգել: Քաղաքական նպատակահարմարության տեսակետից դրանով առաջին հերթին պետք է զբաղվի Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, նախ՝ այն պատճառով, որ ժամանակին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը ստեղծվել է որպես Ադր. ԽՍՀ ամբողջ հայության պետական պաշտպանվածության երաշխավոր, և հետո՝ դա մի առաքելություն է, որը կարող է նպաստել նրա միջազգային կայացմանը:

Չորրորդ: Իր կոնկրետության մեջ առանձնահատուկ է նախիջևանահայության խնդիրը: Ի տարբերություն Արևմտյան Հայաստանի և նույնիսկ Արցախի՝ Նախիջևանի հարցը կապված է 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքված Կարսի գործող բազմակողմ միջազգային պայմանագրի հետ, որի կողմերից են Խորհրդային Հայաստանը և Թուրքիան: Ռուսաստանի մասնակցությունը ենթակա է տարաբնույթ մեկնաբանությունների և կարոտ է քաղաքական

նուրբ մոտեցման ու մեկնաբանության: Խորհրդային Ադրբեջանը, որը պայմանագիրը ստորագրած կողմերից մեկն է, այլևս գոյություն չունի: Առանց իրավահաջորդի այն անհետացել է 1991թ., երբ Բաքվում հրաժարվել են Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից և վերականգնել թուրքական ռազմական ինտերվենցիայի արդյունքում հիմնված և առանց ճանաչված կամ փաստացի հաստատված սահմաններ ձեռք բերելու պատմության թատերաբեմը լքած Ադրբեջանի Ղեմոկրատական Հանրապետության պետականությունը: Կարսի պայմանագրից բխում է Նախիջևանի երկրամասի Բաքվի կողմից օկուպացված լինելու իրավաբանորեն միանգամայն հստակ ձևակերպվող փաստը: Նախիջևանյան խնդրի հետ կապված երկրորդ կարևոր հանգամանքն այն է, որ դա XX դարի քաղաքական պատմության մեջ եզակի մի դեպք է, երբ պետությունն իր հովանավորությանը հանձնված տարածքում իրագործում է բնիկ ժողովրդի ցեղասպանություն (այս փաստը ևս դուրս է մնում մեր քարոզչության ու դիվանագիտության տեսադաշտից):

7. ԽՍՀՄ լուծարման ընթացքում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի քաղաքականացումը (այդ թվում և մեր մասնակցությամբ) հետին պլան է մղել Նախիջևանին և Արցախին վերաբերող միջազգայնորեն ճանաչված փաստաթղթերը: Բավական է նկատել, որ մինչ օրս ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի հովանու տակ ընթացող բանակցային գործընթացներում չի ներկայացված հիմնախնդրի իրավական փաթեթը: Ակնհայտ է, որ դա ձեռնտու է միայն Բաքվին, որն ամեն կերպ ջանում է, որպեսզի խնդրի իրավական հիմքերն անտեսվեն, և անընդհատ տարփողում է Ադր. ԽՍՀ սահմաններում իր ճանաչված լինելու փաստը: 2008-ի մարտի 14-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեային Բաքվի ներկայացրած բանաձևի նախագծում, որն ընդունվեց ծայրերի 39 կողմ, 7 դեմ և 100 ձեռնպահ (ՄԱԿ-ի մնացած անդամները չմասնակցեցին քվեարկությանը) հարաբերակցությամբ, Բաքուն ոչ մի հղում չկատարեց խնդրի իրավական հիմքերին: Հիշատակվեց միայն, որ ՄԱԿ-ը «հարգում և աջակցում է Ադրբեջանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը և տա-

րածքային ամբողջականությունը՝ նրա միջազգայնորեն ճանաչված սահմաններում»: Քաղաքական այդ փաստարկը, սակայն, հակասում է միջազգային իրավունքի բոլոր այն սկզբունքներին, որոնք վերաբերում են տարածքային ամբողջականությանն ու սահմանների անձեռնմխելիությանը: Այս սկզբունքները վերաբերում են լեգիտիմ սահմաններին ու օրինական (սեփական) տարածքներին: Ակնհայտ է, որ թե՛ Լեռնային Ղարաբաղը, որը խնդրի անմիջական իրավական հիմքերի տեսակետից չի պատկանում Ադրբեջանի Հանրապետությանը և որի մի մասի վրա այսօր ինքնիշխանության պետական գործառույթներ է իրականացնում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, թե՛ Նախիջևանի երկրամասը, որը Կարսի գործող, բազմակողմ միջազգային պայմանագրի համաձայն Ադրբեջանի Հանրապետության զավթած տարածք է, չեն կարող դիտվել որպես Բաքվին օրինաբար պատկանող տարածքներ: Տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքները չեն կարող վերաբերել զավթված տարածքներով ստեղծված սահմաններին: Այնինչ, հենց նման սահմաններով և տարածքներով է 1992-ին Ադրբեջանի Հանրապետությունը ընդունվել ՄԱԿ: 1992-ին ԽՍՀՄ շուտափույթ լուծարմամբ շահագրգռված խոշոր տերությունները Բաքվից չեն պահանջել նրա կողմից հավակնվող տարածքներում իր ինքնիշխանությանը վերաբերող իրավական հիմքեր, չնայած բոլորի համար ակնհայտ էր, որ Բաքուն փաստացի վերահսկողություն չունի Լեռնային Ղարաբաղի այն տարածքներում, որոնք վերահսկվում էին Արցախի պաշտպանական բանակի կողմից, ինչպես ակնհայտ էր, որ չկա միջազգային իրավունքի որևէ սկզբունք կամ ԽՍՀՄ որևէ օրենք, որը կասկածի տակ դներ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության լեգիտիմությունը: Դա 1992-ին էր: Բայց այսօր արդեն իսկ ակնհայտ է, որ ուրիշի հողերի զավթումը տարածքային ամբողջականության սկզբունքով քողարկելու «ադրբեջանական նախադեպը» միջազգային համընդհանուր վտանգ է պարունակում, քանի որ միջազգային անվտանգության ու կայունության ապահովմանը կոչված այդ սկզբունքն այլասերվում,

դառնում է տարածքների զավթման սկզբունք: Այն, որ միջազգային քաղաքական շրջանակներում այս հանգամանքը մնում է ստվերում, պետք է բացատրել միայն դիվանագիտական մեր ծառայությունների ու քարոզչական քաղաքականության թերացումով:

8. Շարադրվածից պարզ է, որ Նախիջևանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հարցում հայկական կողմի իրավական փաթեթը պարունակում է միջազգային իրավունքի տեսակետից անվիճելի փաստարկներ և կարող է իրավական դաշտում բացահայտ առավելություններ ստանալու հուսալի հիմք լինել: Ըստ ժամանակագրության՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի իրավական փաթեթի գլխավոր փաստաթղթերն են.

- 1920թ. նոյեմբերի 30-ին Խորհրդային Ադրբեջանի Հեղկոմի հեռագիրը, որով նա Նախիջևանը, Ջանգեզուրը և Լեռնային Ղարաբաղը ճանաչում է որպես Խորհրդային Հայաստանի անկապտելի մաս:

- 1920թ. դեկտեմբերի 1-ի Խորհրդային Ադրբեջանի Հեղկոմի Հռչակագիրն այն մասին, որ նա Նախիջևանն ու Ջանգեզուրը ճանաչում է որպես Խորհրդային Հայաստանի անկապտելի մաս և միաժամանակ ճանաչում Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի լիիրավ ինքնորոշման իրավունքը:

- Խորհրդային Ադրբեջանի հեղկոմի նախագահ Ն. Նարիմանովի, ՌԿ(Բ)Կ Կովկասյան բյուրոյի անդամ Բ. Մդիվանու, Խորհրդային Ադրբեջանի կոմունիստական կուսակցության կենտկոմի անդամներ Ա. Միկոյանի, Նենյեշվիլու և XI Կարմիր բանակի հեղափոխական ռազմական խորհրդի անդամներ Վեստնիկի, Լևանդովսկու ու Միխայլովի 1920թ. հուլիսի 10-ի ՌԿ(Բ)Կ կենտկոմին ուղղված հաղորդումը՝ Խորհրդային Ադրբեջանում նոր տիպի արտազգային (ոչ ազգային) հանրապետություն հիմնելու անհրաժեշտության մասին, գաղափար, որն արտացոլվել է 1920-ական թվականներին Խորհրդային Ադրբեջանին վերաբերող քաղաքական գրեթե բոլոր փաստաթղթերում՝ փաստելով Խորհրդային Ադրբեջանի ոչ ազգային, ինտերնացիոնալ բնույթը:

- Ազգերի լիգայի հինգերորդ կոմիտեի 1921թ. դեկտեմբերի 6-ի որոշումը Լիգային անդամակցելու Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության դիմումը մերժելու մասին:

- Հայկական ԽՍՀ ժողկոմխորհի 1921թ. հունիսի 12-ի հռչակագիրը Լեռնային Ղարաբաղը Խորհրդային Հայաստանի անկապտելի մաս հայտարարելու մասին:

- 1921թ. Ռուս-թուրքական մոսկովյան պայմանագիրը, որով երկու երկրներ իրենց իսկ կողմից արդեն Խորհրդային Հայաստանի մաս ճանաչված Նախիջևանը որոշեցին տալ Ադր. ԽՍՀ խնամակալությանը, առանց Խորհրդային Հայաստանի կամ Ադր. ԽՍՀ կարծիքն անգամ հարցնելու: Այդ պայմանագիրը, քանի դեռ չի դեմոնստրացված, մնում է միջազգային իրավական կամայականության կենդանի օրինակ: Միաժամանակ կարևոր է ընդգծել, որ անգամ ապօրինի այդ պայմանագրից բխում է, որ Նախիջևանը չի կարող դիտվել Ադրբեջանի Հանրապետության տարածք, քանի որ այն արգելում էր Նախիջևանի խնամակալության իրավունքը զիջել երրորդ պետության, որի կարգավիճակում այսօր հայտնվել է Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից հրաժարված Ադրբեջանի Հանրապետությունը:

- 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին Թուրքիայի, Ռուսաստանի, Խորհրդային Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի մասնակցությամբ կնքված ու մինչ օրս գործող Կարսի պայմանագիրը, որով Նախիջևանը հանձնվեց Խորհրդային Ադրբեջանի հովանավորությանը:

- Երրորդ երկրի Խորհրդային Ռուսաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության Կովկասյան բյուրոյի 1921թ. հուլիսի 4-ի ընդունած որոշումը, որով Լեռնային Ղարաբաղը (ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը, այլ ոչ թե 1923թ. նրա մի մասի վրա ստեղծված ինքնավար մարզի տարածքը) դիտվեց Խորհրդային Հայաստանի մաս:

- Նույն Կովբյուրոյի 1921թ. հուլիսի 5-ի որոշումը Լեռնային Ղարաբաղը (ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը, այլ ոչ թե 1923թ. նրա մի մասի վրա ստեղծված ինքնավար մարզի տարածքը) Խորհրդային Ադրբեջանի սահմաններում թողնելու և նրան լայն իրավունքներով

ինքնավարություն տալու մասին: Որոշումն ըստ էության չընդունվեց, քանի որ ոչ քննարկվեց, ոչ էլ դրվեց քվեարկության: Բայց հակառակ Հայաստանի բողոքների իրականացվեց:

- 1923թ. հուլիսի 7-ի Խորհրդային Ադրբեջանի կենտրոնական գործադիր կոմիտեի դեկրետը Խորհրդային Հայաստանից իր սահմանները մտցված Լեռնային Ղարաբաղի մի մասում հայկական ինքնավար մարզ հիմնելու մասին: Այդ դեկրետը Բաքուն ընդունեց խախտելով նույնիսկ Կովբյուրոյի որոշումը, քանի որ ըստ այդ չընդունված որոշման լայն իրավունքներով մարզային ինքնավարություն պետք է տրվեր ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղին, այլ ոչ թե նրա մի մասին:

- 1986թ. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի մասին ընդունված Ադր. ԽՍՀ օրենքը, որով հաստատվում էր, որ մարզի սահմանները կարող են փոխվել միայն նրա բարձրագույն մարմինների համաձայնությամբ:

- 1988թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի նստաշրջանի որոշումը, որով մարզի բարձրագույն մարմինը դիմում էր ՀԽՍՀ, Ադր. ԽՍՀ և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին քննարկել և դրականորեն լուծել ինքնավար մարզը Ադր. ԽՍՀ-ից ՀԽՍՀ կազմ մտցնելու հարցը:

- 1989թ. հունվարին ԼԴԻՄ-ում հատուկ կառավարում մտցնելու մասին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության որոշումը: Հատուկ կառավարման կարգավիճակը ժամանակագրորեն ինքնավար մարզի վերջին պետական-իրավական կարգավիճակն էր ԽՍՀՄ գոյության տարիներին, երբ տնտեսական բոլոր կառույցները, պետական ու հասարակական բոլոր կազմակերպությունները դուրս բերվեցին Բաքվի ենթակայությունից և դրվեցին Երևանի կամ Մոսկվայի ենթակայության տակ:

- 1990թ. ապրիլի 3-ի ԽՍՀՄ օրենքը, որով ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու դեպքում ինքնավար կազմավորումներին և հավաք (կոմպակտ) ապրող ազգությունները

րին թույլ էր տրվում ինքնուրույն որոշել իրենց պետական-իրավական կարգավիճակը:

- 1991թ. օգոստոսի 30-ին Բաքվում ընդունված Հռչակագիրը 1918-1920թթ. Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության պետականության վերականգնման մասին, որով հռչակվեց Բաքվի հրաժարումը Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից:

- 1991թ. հոկտեմբերի 18-ին Բաքվում ընդունված Պետական անկախության մասին սահմանադրական ակտը, որով սահմանադրորեն ամրագրվում էր Ադրբեջանի Հանրապետության հրաժարումը Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից:

- 1991թ. սեպտեմբերի 2-ի Անկախության մասին ԼՂՀ հռչակագիրը:

- 1991թ. դեկտեմբերի 10-ի Անկախության մասին հանրաքվեի արդյունքների մասին անկախ դիտորդների Ակտը:

Իրավական այդ փաստաթղթերը խնդրի կարգավորմանն առնչվող իրավաքաղաքական բնույթի անվիճելի եզրակացությունների միանգամայն բավարար հիմք են:

Առաջին: 1991թ. օգոստոս-հոկտեմբերին Պետականության վերականգնման հռչակագրով և Պետական անկախության սահմանադրական ակտով հրաժարվելով նախկին Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից, մերօրյա Ադրբեջանի Հանրապետությունը զրկվել է բոլոր այն իրավունքներից, որոնք նախկին Ադր. ԽՍՀ-ն ուներ Նախիջևանի ու Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ, քանի որ ոչ Լեռնային Ղարաբաղը և ոչ էլ Նախիջևանը 1918-1920թթ. մաս չեն կազմել Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության (այն պետության, որի իրավահաջորդ իրեն հռչակեց մերօրյա Ադրբեջանի Հանրապետությունը):

Երկրորդ: 1991թ. սեպտեմբեր-դեկտեմբերին, մինչև Ադրբեջանի Հանրապետության միջազգային ճանաչումը ԼՂՀ-ն միանգամայն լեգիտիմ կայացել է նրան իրավաբանորեն չպատկանող տարածքներում:

Երրորդ: ԼՂՀ-ն այսօր վերահսկում է միայն մի մասն այն տարածքների (ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղի), որոնք Կովբյուրոյի որոշմամբ 1921թ. օտարվել են Խորհրդային Հայաստանից այդ տարածքների վրա հայկական ինքնավար մարզ ստեղծելու պայմանով: (1923թ. Բաքուն, ի խախտումն այդ որոշման, ԼՂԽՍ-ը ղեկրետով կազմավորել է այդ տարածքների մի մասի վրա մարզից դուրս թողնելով Քարվաճառն ու Լաչինը, Կովսականն ու Շահումյանը, Քարհատն ու Չանգեյլանը...):

Չորրորդ: Մերօրյա Ադրբեջանի Հանրապետությունը չէր կարող Կարսի պայմանագրի ու Կովբյուրոյի որոշման շրջանցումով կամ անտեսումով կայանալ նախկին Ադր. ԽՍՀ սահմաններում, քանի որ վերջինս միակ նախկին միութենական հանրապետությունն է, որի սահմաններում գտնվող տարածքների վերաբերյալ կային Բաքվի ինքնիշխանությունը դրանցում սահմանափակող միջազգային պայմանագրեր:

Հինգերորդ: Այսօր թե Նախիջևանը, թե Կենտրոնական ու Հյուսիսային Արցախը հիմնախնդրի իրավական հիմքերի տեսակետից Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից օկուպացված տարածքներ են:

9. Ինչպես պարզ երևում է վերը շարադրվածից, Հայ դատի խնդիրն իր էության մեջ միասնական լինելով հանդերձ, բաժանվում է ենթահարցերի, որոնց արծարծումը ենթադրում է դրանց մանրամասների ուսումնասիրություն քաղաքական նպատակահարմարության առումով առավելագույն արդյունավետությամբ դրանք ազգային ու միջազգային օրակարգ մտցնելու համար: Թե հայոց պահանջատիրության միասնական հայեցակարգի և թե դրա ենթահարցերի մշակման գործը հեռու է ավարտված լինելուց: Գործի առաջին պատասխանատուները հայոց գիտական, փորձագիտական շրջանակներն են:

Ահա այն իրավական փաստաթղթերի ցանկը, որոնց մենք անդրադարձել ենք վերը և որոնք հիմնավորում են զեկուցման մեր կա-

տարած եզրակացություններն ու առաջադրած գաղափարները: Դրանց մեծ մասն այնպիսի փաստաթղթեր են, որոնք ընդունվել կամ ճանաչվել են ԽՍՀՄ իշխանությունների և Ադր. ԽՍՀ-ի կողմից: Դրանք ակնհայտ են դարձնում, որ Նախիջևանի, Արցախի և Արևելյան Անդրկովկասի հայության (ադրբեջանահայության) խնդիրները, որպես Հայ դատի ենթահարցեր, ունեն ինքնուրույն իմաստափորձան հիմքեր ու փաստարկման առանձնահատկություններ: Փաստաթղթերը, անկասկած, ունեն ավելի հանգամանալի վերլուծության կարիք՝ իրավական և քաղաքական տեսակետներից արդյունավետ կիրառության համար:

1. Խորհրդային Ադրբեջանի Հեղկոմի 1920թ. նոյեմբերի 30-ի հռչակագիրը «Լեռնային Ղարաբաղը, Ջանգեզուրը և Նախիջևանը Հայկական ԽՍՀ բաղկացուցիչ մաս ճանաչելու մասին», Կոմունիստ, 1920, թիվ 7:

2. Декларация Азревкома в связи с установлением в Армении Советской власти от 1 декабря 1920г. – Газ. “Коммунист” (Баку), 2 декабря 1920г.

3. Сообщение в Центральный комитет РКП(б) от 10 июля 1920г. – К истории образования Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР, 1918-1925: Документы и материалы. Баку, Азернешер, 1989, с. 54-56.

4. Документ пятого комитета Ассамблеи Лиги Наций, откланившего просьбу Азербайджана о приеме в эту организацию из-за неурегулированности его территориальных споров с Арменией и с Грузией. – Лига Наций. Принятие новых членов в Лигу Наций. Отчет, представленный Пятым комитетом Ассамблеи по вопросу о принятии Азербайджана в Лигу Наций. 9 декабря 1920 года. Документ Ассамблеи 175. В кн.: Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике: Документы и комментарии. Т. 1. М., 2008.

5. Декларация Совнаркома ССР Армении об объявлении Нагорного Карабаха составной частью Армянской ССР. – Нагорный Карабах в 1918-1923гг. Сборник документов и материалов. Ереван, 1992, с. 662.

6. Договор между Россией и Турцией от 16 марта 1921г. – Документы внешней политики СССР. М., 1959, с. 597-604.

7. Карсский договор от 13 октября 1921г. – Документы внешней политики СССР. Т. 4. М., 1960, с. 420-429.

8. Из протокола вечернего заседания Пленума Ковбюро РКП(б) от 4 июля 1921г. – Нагорный Карабах в 1918-1923гг. Сборник документов и материалов. Ереван, 1992, с. 649-650.

9. Из протокола заседания Пленума Кавбюро РКП(б) от 5 июля 1921г. – Вестник архивов Армении, 1989, N 2, док. 14, с. 77-78.

10. Декрет АзЦИК-а Советов “Об образовании Автономной области Нагорного Карабаха” от 7 июля 1923 г. – Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства АССР за 1923 г. Баку, 1923, с. 384-385.

11. Закон Азербайджанской Советской Социалистической Республики “О Нагорно-Карабахской автономной области” от 16 июня 1981г. с изменениями, внесенными Указами от 22 июля 1982г., 27 июня 1985г. и 14 апреля 1986г. Баку, Азернешер, 1987.

12. Решение Внеочередной сессии Совета народных депутатов НКАО от 22 февраля 1988г. – Газ. “Советский Карабах”, 21 февраля 1988г.

13. Указ Президиума Верховного Совета СССР “О введении особой формы управления в Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР от 12 января 1989г. – Ведомости Верховного Совета СССР. М., N 3, 1989, с. 14.

14. Закон СССР “О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР” от 3 апреля 1990 г. – Ведомости Съезда народных депутатов СССР, 1990, N 15, с. 252.

15. Декларация Верховного Совета Азербайджанской Республики “О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики от 30 августа 1991г. – Газ. “Бакинский рабочий”, 3 сентября 1991г.

16. Конституционный акт “О государственной независимости Азербайджанской Республики от 18 октября 1991г. – Газ. “Бакинский рабочий”, 7 ноября 1991г.

17. Декларация “О провозглашении Нагорно-Карабахской Республики” от 2 сентября 1991г. – Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах. Ереван, 1995, с. 69-70.

18. Акт группы независимых наблюдателей “О результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики” от 10 декабря 1991г. – Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах. Ереван, 1995, с. 85-87.